

Ewa SZADY

KONCEPCJA PROGRAMU PRZEKSZTAŁCEN FUNKCJONALNO – PRZESTRZENNYCH TERENÓW KOPALŃ GÓRNEGO ŚLĄSKA

Streszczenie. Decyzje całkowitej lub częściowej likwidacji nierentownych zakładów górniczych wymuszają konieczność opracowania programów przekształceń terenów kopalnianych. Koncepcje nowej organizacji struktury miast przemawiają za ściślejszym powiązaniem terenów przemysłowych z innymi elementami aglomeracji górnośląskiej. Program przekształceń terenów kopalnianych przedstawić można na przykładzie wykorzystania działek zwalnianych przez kopalnie likwidowane lub udostępnianych w czynnych zakładach. Program ten przygotowany na podstawie analiz planów zagospodarowania powierzchni kopalń oraz rozpoznania cech otoczenia zakłada etapowe przejmowanie terenów i obiektów przemysłowych.

THE CONCEPTION OF FUNCTIONAL AND SPATIAL TRANSFORMATION PROGRAM OF COAL MINES AREAS IN UPPER SILESIA

Summary. The decisions about the total or partial liquidation of the unprofitable coal mines enforce the necessity to give shapes to the transformation programs of the coal mines' areas. The conception of the new organisation of the cities' structure prefers closer relation between the industrial areas and other elements of the Upper Silesian agglomeration. The program of the transformation of the main areas can be illustrated by the example of the usage of the sites that are being released by the coal mines that are liquidated or the sites that are being rendered accessible within the coal mines that still prosper. The program based on the analysis of the plans of making the coal mines' areas productive and on the recognition of the features of the environment, implies the overtaking of the industrial areas and object in stages.

VORPROGRAMM DER RÄUMLICHEN UMWANDLUNGEN DER GRUBENGELÄNDE IN OBER SCHLESISIEN

Zusammenfassung. Entscheidungen über totale, bzw. teilweise Stillsetzungen unrentabler Bergwerke, erzwingen die Erstellung von

Umwandlungsprogrammen für davon betroffenen Bodenflächen. Konzeptionen neuer Organisierung der Städtenstruktur befürworten engere Verknüpfungen industrieller Gebiete mit anderen Bestandteilen des oberschlesischen Ballungsgebiets. Das Umwandlungsprogramm für Bergwerkgelände kann man am Beispiel der Nutzung von seitens den liquidierten Bergwerken freigestellten Parzellen darstellen, aber auch von zugänglich gemachten in derzeit noch aktiven Betrieben. Das Programm, erstellt aufgrund von Analysen der Bewirtschaftungspläne der Bergwerke, wie auch von Ermittlungen der Umgebungsmerkmale, setzt etappenweise Übernahmen industrieller Gebiete und Objekte voraus.

Restrukturyzacja przemysłu jest szansą dla odnowy środowiska miast Górnego Śląska. Może w wyniku tej restrukturyzacji znikną szkodliwe technologie, a wzrośnie, tak pożądany, popyt na pracowników o wyższych kwalifikacjach. Tego rodzaju dążenia obserwujemy również w procesie przebudowy górnictwa, które dominuje w przestrzeni GOP. W przemyśle tym nasiliła się działalność likwidacyjna nierentownych kopalń węgla kamiennego. Obok stopniowej zmiany użytkowania terenów szybów peryferyjnych, która towarzyszyła górnictwu od lat, zapadły decyzje unieruchomienia całych zakładów wydobywczych, co wywołuje szereg problemów ekonomicznych, społecznych, ekologicznych.

Ekologiczne skutki zaprzestania eksploatacji górniczej na wybranych obszarach będą odczuwane w całej aglomeracji górnośląskiej. Roboty górnicze deformują teren, zmieniają reżim wód wglębnych, a także rzutują na charakter i sposób upraw rolnych i leśnych. Zasięg oddziaływania zależy przede wszystkim od naturalnych warunków złożowych, topografii terenu, lokalizacji kopalń, stosowanych metod eksploatacji złoża oraz sposobu zagospodarowania powierzchni.

Restrukturyzacja górnictwa powinna w zasadzie zapewnić poprawę stanu środowiska przyrodniczego poprzez bardziej rygorystyczne egzekwowanie norm ekologicznych. Zakończenie eksploatacji węgla w jednej kopalni czy zespole kopalń ograniczy negatywne zmiany w środowisku, lecz ich nie zlikwiduje. Skutki eksploatacji węgla odczuwane będą na powierzchni przez kilka lat po zamknięciu kopalni, a całkowite uspokojenie górotworu nastąpi po 10 – 15 latach.

W warunkach GOP należy precyzyjnie określić, do jakiego stanu należy doprowadzić rekultywację hałdy. Leśne i leśno-zadrzewieniowe zagospodaro-

wanie zwałowisk udaje się przy ich dużych powierzchniach i korzystnym składzie, natomiast w miastach górnośląskich mamy do czynienia najczęściej z niewielkimi terenami otoczonymi tkanką miejską. Koszty przywrócenia zdewastowanym terenom ich użytkowej wartości wliczone w ocenę kopalni mogą zmienić ich uszeregowanie dokonane według wyniku finansowego.

Jeszcze większy wpływ na ocenę rentowności kopalni ma gospodarka wodami dołowymi o różnym stopniu mineralizacji, począwszy od wód nadających się do picia, aż do solanek powodujących zanieczyszczenia rzek. Układ hydrogeologiczny obszarów górniczych zmienia się po zaprzestaniu produkcji w zakładach wydobywczych.

Spoleczne, ekologiczne i przestrzenne konsekwencje decyzji likwidacji lub utrzymania kopalń mają podstawowe znaczenie dla polityki planistycznej regionu.

W badaniach interesować nas będą szczególnie kopalnie charakterystycznie rozmieszczone w przestrzeni miasta i kopalnie w najbliższym czasie przewidywane do unieruchomienia. A więc badania porównawcze obejmują grupę kopalń rentownych usytuowanych w śródmieściu (Katowice, Siemianowice, Polska) lub usytuowanych w dzielnicach mieszkaniowych (Kleofas, Miechowice) oraz grupę kopalń nierentownych, do których zaliczono kopalnie: Saturn, Sosnowiec, Pstrowski, Gliwice, Centrum, Barbara-Chorzów, Paryż, Jowisz.

Aby móc określić możliwości przekształceń terenów kopalń, ważne jest:

- zbadanie sposobu zagospodarowania kopalni,
- zbadanie struktury użytkowania otoczenia kopalni,
- zbadanie przydatności obiektów dla wprowadzenia nowych funkcji.

W zagospodarowaniu kopalni można wyróżnić część zabudowaną powiązaną z miastem strefą wejściową oraz część otwartą użytkowaną jako składy, osadniki, tory stacji kopalnianej. Taki podział sugeruje sposób przekształceń. Część zabudowaną należy zrewaloryzować chroniąc obiekty zabytkowe, część otwartą natomiast poddać rekultywacji i starać się przeznaczyć ją na zieleń.

W badaniu dzięki technologiczny podział strefowy powiązано z analizą dostępności terenu kopalni. Wprawdzie technologia ustępującego zakładu przemysłowego nie jest interesująca dla przyszłych użytkowników, ale to głównie ona ukształtowała kopalnię i poznanie podziału strefowego może pomóc w przekształceniu terenów przemysłowych. Wszystkie zakłady górnicze GOP posiadają na swej powierzchni obiekty zgrupowane w strefach: administracyjno-socjalnej, szybów, przeróbczo-odstawczej, warsztatowo-magazynowej i energetycznej. Spośród nich dwie strefy zostaną przypuszczalnie adaptowane. Są to:

- strefa administracyjno-socjalna jako łącząca miasto z kopalnią,
- strefa energetyczna jako obsługująca dzielnice miejskie.

Na podstawie dotychczasowego rozpoznania można przypuszczać, że likwidacji ulegną dwie strefy produkcyjne:

- strefa szybów związana wyłącznie z wydobywaniem węgla,
- strefa przerobczo-odstawcza przystosowana do wzbogacania i wywozu węgla.

Wykorzystanie strefy warsztatowo-magazynowej zależeć będzie od programu przekształceń terenu przemysłowego.

Oprócz zbadania zagospodarowania działki konieczna jest **analiza otoczenia kopalni**. W tej analizie ważne jest uwypuklenie cech krystalizujących zespół kopalniano-osiedleńczy, w którym socjotwórczą i kulturotwórczą funkcję pełniła kopalnia.

Jakie tereny ciążą do wyodrębnianego zespołu kopalniano-mieszkaniowego? Czy przyjąć, że tylko charakterystyczne formy zagospodarowania i spójność kompozycyjna jest kryterium wydzielenia zespołu? Powiązania kopalni z otoczeniem są różnorakie. Jest to związek:

- wizualny – kopalnia widoczna jest z dużej odległości,
- społeczny – poprzez pracowników i infrastrukturę społeczną,
- ekologiczny – obejmujący zasięg oddziaływania kopalni,
- produkcyjny – ekspedycji i sprzedaży węgla,
- techniczny – poprzez infrastrukturę techniczną.

Zasięg wymienionych powiązań jest różny: od lokalnego do międzynarodowego. Zawężmy rozważania do najbliższego otoczenia. Badając strukturę użytkowania otoczenia przyjęto za miarodajny obszar zakreślony 300-metrowym pasmem terenu przylegającym do ogrodzenia kopalni. W tak wytyczonej strefie dominowała zabudowa mieszkaniowa. Udział nieużytków w obrębie strefy był wyraźny, natomiast pozostałe sposoby użytkowania przeważały w sąsiedztwie nielicznych kopalń.

Przyjmując w dalszym ciągu metodę analizy terenu wzdłuż ogrodzenia, należy się zastanowić nad dostępnością obiektów kopalnianych, z wyróżnionych sposobów użytkowania otoczenia. I tak łączność osiedla z zakładem zapewnia strefa wejściowa, która wnika w głąb zabudowy miejskiej swą infrastrukturą społeczną (stołówki, sklepy, przychodnie, szkoły, ośrodki sportu, budynki dyrekcji).

Dziela natomiast otoczenie od zakładu bocznicie kolejowe i stacje kopalniane, jeżeli przylegają do trasy przelotowej PKP. Są to przeszkody w dostępności terenu wymagające dodatkowych nakładów finansowych na ich pokonanie (tunele, wiadukty). Dziela również zwałowiska nadpoziomowe zarówno te do niedawna eksploatowane, jak i te, na których pojawiła się roślinność, ale nie zostały wcześniej odpowiednio wyprofilowane (zapadliska, urwiska, przypadkowy kształt). Są to przegrody trudne do pokonania, szpecące krajobraz miasta. Pozostałe odcinki ogrodzenia łatwo przejść i zależnie od użytkowania

otoczenia są bardziej lub mniej dostępne. Wymagają oczywiście odnowy i uporządkowania, ale łatwo je powiązać z miastem, a więc optymalnie wykorzystać.

Na podstawie analizy terenu wzdłuż ogrodzenia można stwierdzić, że tereny kopalni są:

- dostępne na bieżąco, bo strefa wejściowa kopalni jest wspólnie użytkowana,
- dostępne po wykonaniu dodatkowych prac (usunięcie ogrodzenia, pokonanie różnicy poziomów np. skarpy),
- dostępne po rekultywacji (hałdy, nieużytki),
- niedostępne lub trudno dostępne, bo wymagające kosztownych inwestycji (przejścia przez tory PKP, autostrady, rzeki).

Można rozpatrywać również dostępność komunikacyjną terenu kopalni, w której zastanawiamy się nad łatwością dojazdu. Nie myślimy wówczas o zespole kopalniano-osadniczym, który należy wyodrębnić wśród otwartej przestrzeni, a więc dążyć do eliminacji przegród dzielących sąsiadujące sposoby użytkowania terenu. Traktujemy obszar kopalni jako opuszczoną działkę, którą wykorzystać łatwiej, gdy leży przy głównych szlakach dróg. Linie kolejowe czy kołowe wydzielają wprawdzie fragmenty przestrzeni z organizmu miasta, ale jednocześnie zapewniają łatwy do nich dostęp. Obserwujemy następującą prawidłowość. Ruchliwa droga przekreśla dostępność lokalną (w zasięgu dojścia pieszego), ale zapewnia dostępność regionalną (dojazdu samochodowego i kolejowego).

Różne cechy sytuacji przestrzennych kopalń dyktują selektywne podejście do ustalania priorytetów programu przekształceń terenów przemysłowych.

Program ten przedstawić można na przykładzie koncepcji zagospodarowania terenu kopalń w grupie kopalń likwidowanych, w grupie kopalń zanikających i w grupie kopalń rozwojowych.

Kopalnie likwidowane

Jako pierwsze w Górnośląskim Zagłębiu Węglowym likwidowane są dwie kopalnie węgla kamiennego: Saturn i Sosnowiec. Ciekawe jest porównanie obydwu kopalń, których obszary górnicze łączą się ze sobą. Mimo że odległość, jaka dzieli poszczególne zakłady główne, jest stosunkowo niewielka, kopalnie te różnią się zdecydowanie:

- organizacją przedsiębiorstwa (jednozakładowe, wielozakładowe),
- usytuowaniem w śródmieściu i na obrzeżu miast,
- układem urbanistycznym wydzielającym teren kopalni lub spajającym zespół przemysłowo-osiedleńczy,
- konfiguracją terenu,
- wiekiem i stanem technicznym budynków i obiektów kopalnianych,
- walorami kulturowymi zasobów budowlanych,
- liczbą, wielkością i rodzajem administrowanych terenów i obiektów.

Cechy te sprawiają, że można traktować je jako modelowe przykłady sytuacji przestrzennych zespołów kopalnianych na obszarze aglomeracji górnośląskiej.

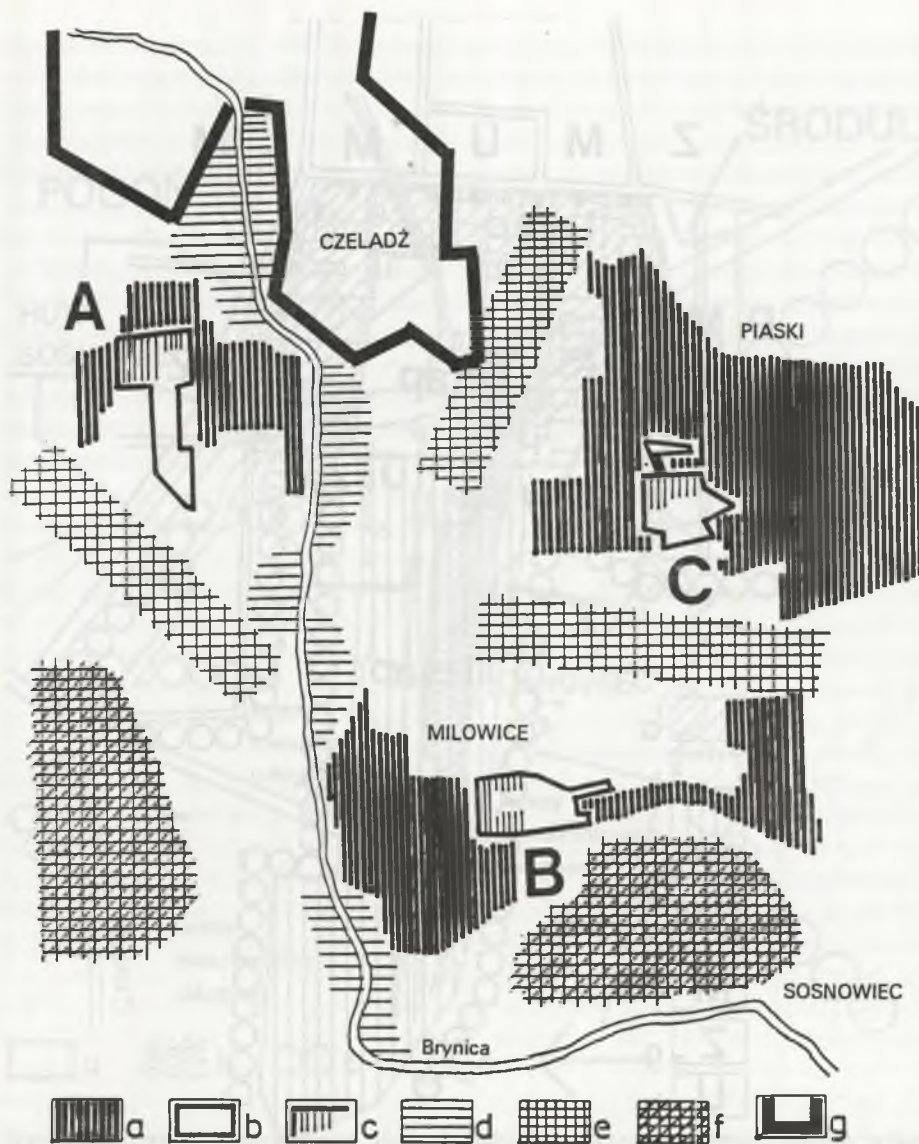
Kopalnia Saturn składa się z trzech zakładów głównych: Saturn, Milowice, Czeladź. Zakłady te w przeszłości stanowiły niezależne przedsiębiorstwa górnicze. Saturn i Czeladź położone są na skraju miasta, w południowej części Czeladzi. Zakład Milowice znajduje się na obrzeżu Sosnowca. Kopalnie te wytworzyły, dobitnie wyodrębniające się w przestrzeni, zespoły kopalniano-osiedleńcze o specyficznym układzie podkreślonym konfiguracją terenu. Działki kopalni usytuowane są na wzniesieniach, a obiekty przemysłowe dominują w krajobrazie. Może dzięki swemu peryferyjnemu położeniu kopalniane zespoły urbanistyczne zachowały swą wyraźną autonomię i tożsamość. Zespoły te łączą się z doliną Brynicy, która stanowi oś kompozycyjną układu, rys. 1.

Przekształcenia terenów kopalni Saturn wiążą się z odnową przestrzenną doliny Brynicy i powinny być włączone do badań ekologicznych i urbanistycznych tego regionu GOP. Jednym z elementów tej odnowy jest wykształcenie ciągłych pasm zieleni wzdłuż biegu rzeki umożliwiających przewietrzanie i poprawę warunków środowiskowych wschodniej części Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego

W zespołach urbanistycznych kopalni Saturn należy zachować funkcje integracyjne kopalni. Nowy program wykorzystania powinien w dalszym ciągu spajać dzielnicę utrzymując silne związki sąsiedzkie. Po unieruchomieniu kopalni trzeba będzie odtworzyć przestrzeń pracy, której przypisuje się zdolność aktywizacji społeczności lokalnej. Ta przestrzeń pracy może okazać się atrakcyjna właśnie dlatego, że kontynuuje tradycję miejsca i ogniskuje zbiorowość społeczną. Zagadnienia społeczne coraz częściej będą rzutowały na przyjęty sposób postępowania i wybór rozwiązań projektowych.

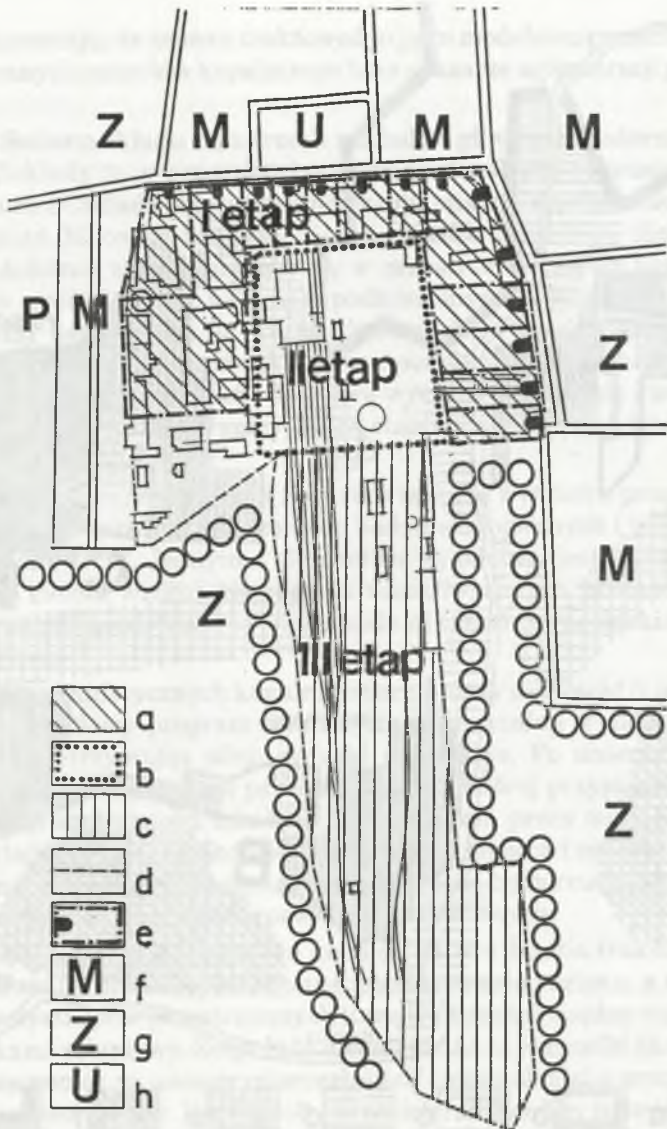
Zespoły kopalniano-mieszkańcowskie kopalni Saturn trzeba traktować jako moduł przestrzenny urbanistycznego zagospodarowania regionu, a więc dbać o zachowanie dystansów przestrzennych (tereny otwarte) między wykształconymi skupiskami zabudowy. Zespoły te można uznać za jednostki ekologiczne, którym należy pomóc w „samowystarczalności” (jeżeli chodzi o pracę, mieszkanie, podstawowe usługi). Pozwoliłoby to na ich harmonijny rozwój, zrównoważony przestrzennie, a więc bez przerostów jednej dziedziny wymuszającej dostosowanie się innych ze szkodą dla ładu, porządku i stabilizacji układu.

Zagospodarowanie działki kopalni można rozpatrywać z punktu widzenia dostępności i atrakcyjności jej fragmentów, co wymaga analizy terenów łączących lub dzielących zakład od otoczenia. Generalnie można przyjąć, że teren wzdłuż ogrodzenia kopalni, graniczący z ulicami, dostępny jest od zaraz i może być wydzierżawiony różnym, nawet drobnym podmiotom gospodarczym. Natomiast teren centralny kopalni (zwykle strefa szybów i przerobczo-od-



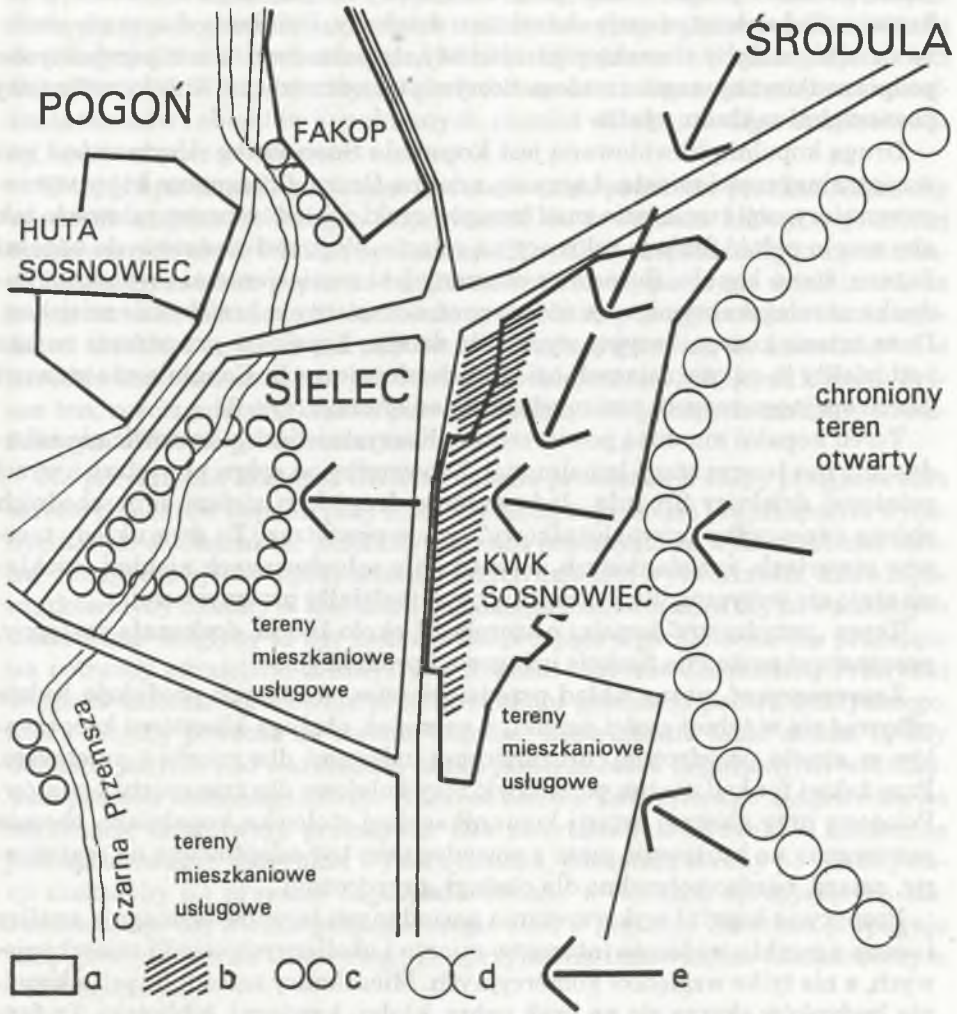
Rys. 1. Kopalnia Saturn (A), Milowice (B), Czeladź (C) w jednostkach przemysłowo-osiedleńczych. Oznaczenia: tereny osiedleńcze w pobliżu kopalni (a), ogrodzenie kopalni (b), zabudowana część kopalni (c), chroniona zieleń nadrzeczna (d), chronione tereny otwarte (e), lasy (f), centrum Czeladzi (g)

Fig. 1. "Saturn" (A), Milowice (B), Czeladź (C) coal mines in industrial-housing settlements' units. Marking: (a) housing settlements by coal mines; (b) coal mine territory borders, (c) coal mine buildings and facilities, (d) river side protected greenery, (e) protected open areas, (f) woods, (g) Czeladź City Centre



Rys. 2. Schemat etapowego wykorzystania terenu kopalni Saturn. Oznaczenia: tereny kopalni przekształcane w I etapie (a), tereny kopalni przekształcane w II etapie (b), tereny kopalni przekształcane w III etapie (c), ogrodzenie kopalni (d), działki do wynajęcia (e), tereny mieszkaniowe (f), zielen (g), usługi (h)

Fig. 2. Staged plan of "Saturn" coal mine territory utilisation. Marking: (a) the first (I) stage transformation areas, (b) the second (II) stage transformation areas, (c) the third stage transformation areas, (d) coal mine territory borders, (e) sites for lease, (f) housing areas, (g) greenery, (h) services.



Rys. 3. Propozycja wykorzystania terenu kopalni Sosnowiec: oznaczenia: zakłady przemysłowe (a), łatwo dostępny teren „przydrożny” (b), tereny zieleni nadrzecznej (c), chroniony teren otwarty (d), sptyw powietrza w kierunku rzeki (e)

Fig. 3. Proposal of "Sosnowiec" coal mine territory utilisation. Markings: (a) industrial plants, (b) easy accessible roadside area, (c) riverside greenery, (d) open protected area, (e) air drift towards the river.

stawcza) wymaga większych prac przystosowawczych i określenia spójnego, funkcjonalnie i przestrzennie programu, który mógłby zagwarantować przekształcenie lub kontynuację charakteru dzielnicy. Działania dotyczące obrzeża działki miałyby charakter przejściowy, tymczasowy, ale w perspektywie podporządkowany zamierzeniom docelowym, odnoszącym się do centralnej powierzchni zakładu, rys. 2.

Drugą kopalnią likwidowaną jest **kopalnia Sosnowiec**. Usytuowana jest w centralnej części miasta. Łączy się z doliną Czarnej Przemsy, która wymaga rewaloryzacji i usunięcia znad brzegów rzeki zakładów przemysłowych, tak aby mogła pełnić funkcję rekreacyjną miasta. W przeciwieństwie do kopalni Saturn, teren kopalni Sosnowiec otoczony jest wzniesieniami i wysokimi budynkami mieszkalnymi, więc nie stanowi dominanty w krajobrazie miejskim. Duże arterie komunikacyjne wydzieliły działkę kopalni w przestrzeni miasta i oddzieliły ją od otaczających osiedli mieszkaniowych. Kopalnia nie stanowi zatem spójnego zespołu przemysłowo-osiedleńczego, rys. 3.

Teren kopalni ma dużą powierzchnię. Korzystnie jest pozostawić nie zabudowany pas terenu stacji kopalnianej. Zapewniłby on spływ powietrza z wyżej położonej dzielnicy Śródula. Jednocześnie drugi klin zieleni ze wschodnich zboczy zapewniłby „równoleżnikowy” spływ powietrza. Te dwa układy terenów otwartych, zazielenionych, ewentualnie zabudowanych niskimi obiektami stają się wytyczną dla zagospodarowania działki przemysłowej.

Teren „przydrożny” kopalni o szerokości około 100 m, doskonale dostępny, przeznaczyc można na funkcje usługowe i produkcyjne.

Zaproponować można układ przedsiębiorstw, w których produkcja będzie odbywać się w tylnej części działki, a sprzedaż, obsługa klientów i kooperantów w strefie przydrożnej, urozmaiconej usługami dla miasta i przemysłu. Przy takiej funkcji można pozostawić tory kolejowe dla transportu towarów. Położona przy głównej arterii komunikacyjnej stołówka kopalniana obecnie zamieniona na hurtownię może z powodzeniem być adaptowana na restaurację, zajazd, bardzo potrzebne dla obsługi „przydrożnej”.

Propozycje kopalni wykorzystania posiadanych terenów wymagają analizy i oceny z punktu widzenia interesów miasta i okolicznych osiedli mieszkaniowych, a nie tylko względów komercyjnych. Mieszkańcy sąsiadujących z kopalnią budynków skarżą się na brak usług, klubu, kawiarni, biblioteki. Te funkcje mógłby pełnić Dom Technika, który obecnie wykorzystywany jest jako hurtownia.

Kopalnie w okresie schyłkowym

W grupie kopalń ustępujących znalazły się kopalnie nierentowne o zanikającym wydobywaniu oraz likwidowane zakłady główne wchodzące w skład kopalń rentownych, tak jak w kopalni Kleofas, gdzie kończy eksploatację dawna

kopalnia Eminencja, w kopalni Porąbka–Klimontów, gdzie pierwszy zamknięty będzie ruch Klimontów, w kopalni Polska, gdzie zaprzestanie wydobycie Prezydent, w kopalni Siemianowice unieruchomiony będzie ruch II, a później dawna kopalnia Michał, w kopalni Murcki dalej pracować będzie jedynie ruch Boże Dary itd. W każdej z wymienionych kopalń następować będą przekształcenia terenów i obiektów kopalnianych, chociaż w dalszym ciągu eksploatawany będzie obszar górniczy.

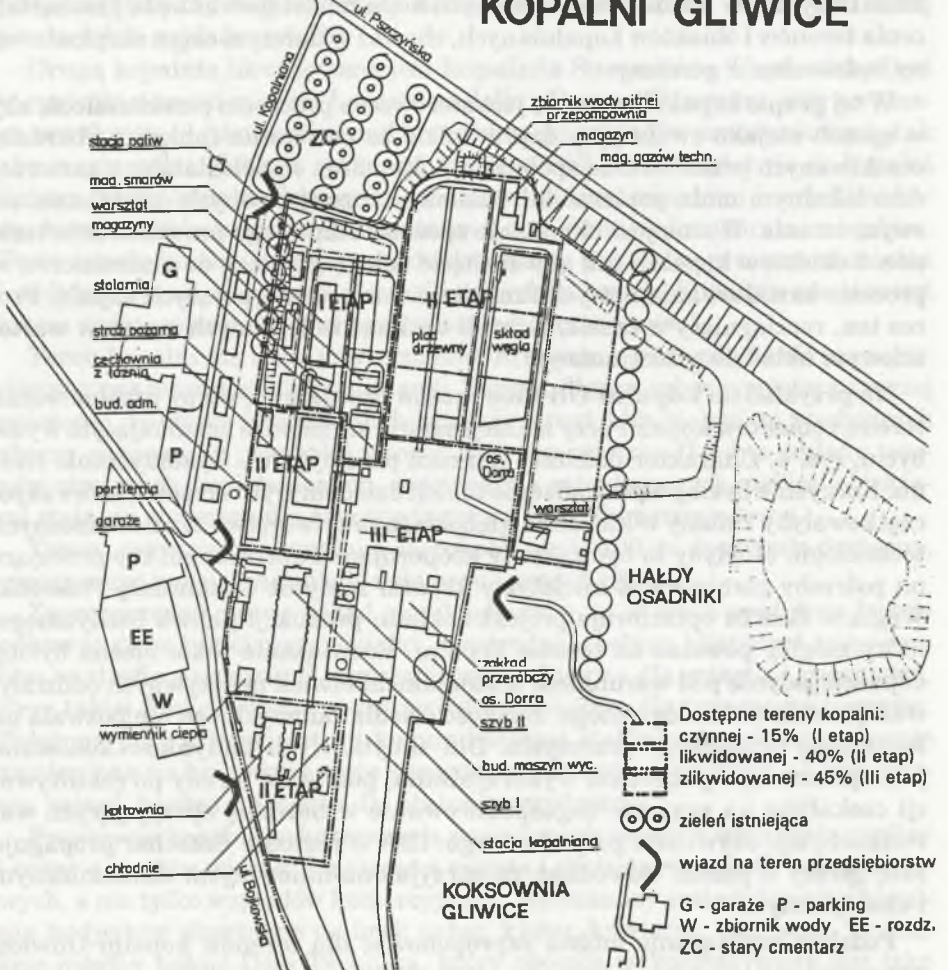
W tej grupie kopalń konieczne jest sterowanie procesem przekształceń, aby w sposób niejako ewolucyjny doprowadzić do powstania funkcji najbardziej oczekiwanych przez lokalną społeczność. Kopalnia współdziałając z samorządem lokalnym może popierać lub hamować rozwój pewnych działalności na swym terenie. Ważne jest określenie sposobu etapowego przejmowania terenów i obiektów kopalni, tak aby zachęcić załogę górniczą do uczestnictwa w procesie kształtowania nowych funkcji na miejscu ustępujących kopalń. Proces ten, rozciągnięty w czasie, pozwoli uniknąć radykalnych zmian w wartościowym układzie przestrzennym.

Na przykładzie **kopalni Gliwice** można przedstawić etapy przejmowania terenu i obiektów kopalni przy zmniejszającej się załodze i zanikającym wydobyciu, rys. 4. Charakter dzielniczy narzuca przemysłowe wykorzystanie terenu. Korzystne byłoby wprowadzenie takich dziedzin wytwórczości, które zapoczątkowałyby zmiany w kierunku głębokiego przetwórstwa czy nowoczesnych technologii. Mogłyby to być zakłady kooperujące z górnictwem czy pracujące na potrzeby górnictwa. Z inicjatywy kopalni Instytut Chemicznej Przeróbki Węgla w Zabrze opracowuje projekt zakładu produkcji paliwa bezdymnego, który mógłby powstać na terenie kopalni. Rozwiązanie takie można byłoby dopuścić jedynie pod warunkiem braku jakichkolwiek negatywnych oddziaływań procesu technologicznego. Bliskość osiedla Zubrzyckiego nie pozwala na lokalizację uciążliwego przemysłu. Dla zabytkowych budynków konieczne jest opracowanie programu wykorzystania, pozostałe tereny po rekultywacji czekałyby na przyszłe zagospodarowanie w bardziej sprzyjających warunkach, np. ożywienia gospodarczego. IBA w regionie Emscher propaguje ideę „pracy w parku” dowodząc, że sprzyja ona innowacjom ekonomicznym i ekologicznym.

Podobne rozwiązanie można zaproponować dla terenów kopalni Gliwice, ponieważ:

- kopalnia usytuowana jest na obrzeżu miasta, co ułatwia ekspansję terytorialną przedsięwzięć „parkowych”,
- teren lokalizacji kopalni charakteryzuje się dobrymi warunkami środowiskowymi (w porównaniu z zanieczyszczonymi miastami centralnej części GOP),
- sąsiedztwo wyższej uczelni zapewnia specjalistyczną pomoc w przygotowaniu zaawansowych technologii.

MOŻLIWOŚCI PRZEKSZTAŁCENI TERENÓW KOPALNI GLIWICE



Rys. 4. Etapy przejmowania terenów kopalni Gliwice

Fig. 4. "Gliwice" coal mine territory take over stages

W GOP, który charakteryzuje jednostronna struktura gospodarcza, konieczne jest urozmaicenie rodzajów produkcji, aby zapewnić zatrudnienie mieszkańcom regionu obecnie i w przyszłości. Wymaga to wyrugowania zakładów produkcyjnych o niskim stopniu przetwórstwa i nieatrakcyjnych miejscach pracy, gdyż w przeciwnym razie zostanie zablokowany napływ przedsiębiorstw wysokiej techniki, które wymagają dobrych warunków środowiskowych. Dla aktywizacji dzielnicy przemysłowej ważna jest dążność do zróżnicowania charakteru przedsiębiorstw produkcyjnych, rzemieślniczych i usługowych. Należy więc równolegle rozwijać różne formy działalności produkcyjnej, lecz bez dominacji jednej gałęzi wytwórczości.

Teren kopalni Gliwice stanowi zwornik terenów mieszkaniowych i dzielnicy przemysłowej. To peryferyjne położenie daje możliwość wprowadzenia bardzo zróżnicowanego programu: od przemysłów związanych z górnictwem do urządzeń zieleni łącznie z zagospodarowaniem hałd. Również wariantowość przejmowania terenu kopalni na inne cele jest wielka. Od kontynuacji tradycji kopalniano-koksowniczej, która wymagałaby modernizacji kopalni i całkowitej przebudowy koksowni, aż do likwidacji istniejących zakładów z pozostawieniem jedynie obiektów wpisanych do rejestru zabytków.

Ważne jest, aby podjąć decyzje dotyczące całej dzielnicy przemysłowej i nie dopuścić do przypadkowego zagospodarowania terenu kopalni Gliwice, które w przyszłości utrudni przekształcenie tego fragmentu miasta. Można przytoczyć wiele międzynarodowych przykładów, które pokazują, jak istotna jest atrakcyjność lokalizacji dla przyciągnięcia nowoczesnych przedsiębiorstw i wykwalifikowanej siły roboczej.

Kopalnie czynne

To grupa kopalń, która w dalszym ciągu będzie rozwijać produkcję. Spośród kopalń nierentownych niektóre zakłady także będą kontynuować eksploatację złóż, ponieważ ich likwidacja jest zbyt kosztowna. Dla wszystkich zakładów wydobywczych położonych na terenach intensywnie zurbanizowanych należy opracować program ścisłego powiązania z miastem.

Wnioski z analiz prowadzić mogą do poprawy układu przestrzennego kopalni, np. rewaloryzacji strefy wejściowej czy eksponowanych sylwet zakładu oraz do bardziej intensywnego wykorzystania posiadanego terenu. W śródmieściu uzasadniona będzie hermetyzacja odkrytych składów węgla. Nieodzowna stanie się utylizacja hałd. Konieczne będzie zbadanie dużych powierzchniowo stref warsztatowo-magazynowych w aspekcie świadczenia usług miastu. Unowocześnień wymaga gospodarka energetyczna i wodno-ściekowa, która obsługuje sąsiadujące zespoły mieszkalne.

Niekonwencjonalne sposoby wykorzystania urządzeń, obiektów i terenów kopalń można przytoczyć z wielu zakładów wydobywczych Górnego Śląska. Ze

względem na śródmiejską lokalizację uznaliśmy **kopalnię Katowice** za reprezentatywną dla celu naszych badań.

Już z inicjatywy kopalni północna część terenu zakładu ściślej została powiązana z miastem.

W zachodniej części kopalni znajduje się duży plac drzewny. Tereny te są bardzo atrakcyjne dla rozbudowy zaplecza hali widowiskowo-sportowej. Szczególnie dotkliwy w tym rejonie jest brak parkingów. Zaproponowano przykrycie połowy powierzchni placu drzewnego płytą parkingu. Warianty projektowe parkingu różniły się powierzchnią, konstrukcją, organizacją ruchu, liczbą poziomów.

Równie ważne jest udostępnienie zwiedzającym najciekawszych obiektów architektury górniczej. Taka akcja turystyczna, informacyjno-szkoleniowa zachęcać będzie do ostrożnego obchodzenia się z wartościową zabudową. Jest to trudne zadanie, bo część tych obiektów położona jest wewnątrz zabudowy przemysłowej, a dojście turystów nie może zakłócać pracy czynnego zakładu. W kopalni Katowice zaproponowano dwie trasy dla zwiedzających:

- system estakad widokowych pomiędzy najciekawszymi obiektami kopalnianymi,
- przejazd kolejką wąskotorową wokół zabytkowego zespołu budynków kopalni.

Uwagi końcowe

Od kilkunastu lat w literaturze poświęconej zagospodarowaniu miast podkreśla się zmianę poglądów na temat odnowy starych zespołów fabryczno-handlowych. Do tej pory centralnie położone fabryki przedstawiały wartość jedynie ze względu na zajmowany teren. Wyposażenie i obiekty traktowane były jako przeszkoda, którą należy zdecydowanie usunąć. Ciągłe rosnąca cena gruntów prowadziła do wyburzeń budynków, aby oczyścić teren dla nowej, zyskowej eksploatacji przestrzeni. Wprawdzie ochrona konserwatorska wymuszała zachowanie zewnętrznych ścian, lecz wewnątrz obiektu zazwyczaj przebudowywano zupełnie.

Współcześnie większość ludzi zdaje sobie sprawę, że utrzymanie układu przestrzennego starych fabryk nie jest uwarunkowane jedynie ochroną zabytków, lecz należy ją spostrzegać w kontekście urbanistycznej struktury i klimatu, jaki ona wytwarza. Rośnie chęć identyfikacji społeczności z jej historycznym otoczeniem. Coraz powszechniejsze jest przeświadczenie, że krajobraz miast wzbogaca różnorodna architektura i niepowtarzalny nastrój miejskich dzielnic. I nie dotyczy to jedynie obiektów zabytkowych, ale wszystkich, które zapisały się pozytywnie w panoramie miasta. Socjolodzy miasta zauważają związek między przestrzennym otoczeniem a zachowaniem się miejskiej społeczności. Charakter miast wynika z nagromadzonych tam budynków. Wśród

nich ważną rolę pełnią obiekty fabryczne mimo odejścia firm, dla których były wybudowane.

Charakterystyczne dla projektowania miast jest odrzucanie wielkich, urbanistycznych planów powodujących negatywne skutki w życiu społecznym. Preferowana jest mała skala zabudowy wtopiona w istniejącą kompozycję przestrzenną. Ta zmiana wywołana jest większym zaangażowaniem miejscowej społeczności, która chce uczestniczyć w kreacji swego otoczenia i często nie dopuszcza do radykalnych przeobrażeń terenu chroniąc zabytkowe obiekty.

Projekty przekształceń dotyczyć będą etapowego przejmowania terenów przemysłowych, które umożliwi sukcesywną adaptację zwalnianych obiektów z obecnie czynnych zakładów produkcyjnych. Zagadnienie to wiąże się z uporządkowaniem i aktywizacją otoczenia. Takie podejście stymuluje życie społeczne i gospodarcze obszaru.

Potrzeba kontynuacji oryginalnych układów przestrzennych nie jest wymuszona jedynie podejściem konserwatorskim, lecz wynika z konieczności odbudowy środowiska kulturowego, poprawy jakości życia w mieście oraz ekologicznej odnowy miasta.

Literatura

- [1] Jacher W.: Socjologiczne uwarunkowania wprowadzania innowacji w systemie społecznym przedsiębiorstwa [w:] Analiza struktur i zachowań w przedsiębiorstwie. Praca zbiorowa UŚ, Katowice 1991.
- [2] Klemens J.: Problemy zagospodarowania zwałów poprzemysłowych górnictwa węgla kamiennego. ZN Pol. Śl. seria: Architektura nr 2 Gliwice 1985.
- [3] Program likwidacji przedsiębiorstwa KWK Saturn i KWK Sosnowiec. Czeladź-Sosnowiec 1992 – pod kierunkiem B. Drzęzli.
- [4] Społeczno-przestrzenne uwarunkowania przekształceń górniczych – Studium socjologiczne ZPP TUP, Katowice 1991 – pod kierunkiem E. Szady.
- [5] Studium możliwości przekształceń funkcjonalno–przestrzennych wybranych kopalń górnośląskich ZPP TUP, Katowice 1990–1992 – pod kierunkiem E. Szady.
- [6] Szady E.: Uwarunkowania przekształceń przestrzennych powierzchni wyeksploatowanych kopalń. ZN Pol. Śl. seria: Architektura nr 12 Gliwice 1990.

- [7] Załucki J., Soliński J., Jamróz M., Solińska M.: Wyniki obliczeń rentowności kopalń węgla kamiennego oraz optymalne terminy likwidacji kopalń nierentownych. „Przegląd Górniczy” 1992 nr 1.

Recenzent: Prof. dr hab. inż. arch. Witold Czarnecki

Wpłynęło do Redakcji 8.09. 1994 r.

Abstract

The changes in the usage of the industrial areas accompanied the mining industry for years. The decisions that have been made lately about the liquidation of several coal mines require working out the programs of the transformation of the mines' areas. They deal with the areas that belong to the coal mines as well as with the neighbour heaps and barrens. The examinations of the features that characterise the above-ground part of the mine can help in the integration of the mine with the environment. The main spatial factors that have the decisive influence on the reuse of the coal mine have been distinguished thanks to the researches that have been lately led. The importance of the analysis of the way that the nearest neighbourhood of the coal mines is being used has been underlined. It was stated that the knowledge of the basic technological processes reflected by the formation of the objects makes it easier to choose the new functions.

The rules to go by during the transformations of the mines' territories are illustrated by the example of the conception of making the Upper Silesian coal mines productive. The following coal mines have been chosen: the ones that are being liquidated (Saturn, Sosnowiec); the ones that are on the decline (Gliwice); and the Katowice coal mine that will be still developing its production. The selective attitude to the settling the set of the program priorities of the industrial areas' transformation is dictated by the different features of the coal mines' spatial situation. Among these situations we can separate the coal mines' housing settlements that should be preserved to enable trying to regain the lost jobs. In most of the mines the activation of their border territories and the adaptation of the objects located along the fencing are found as the activities that provide for the development of the profitable businesses. In these activities very important is to describe the character of the district so that we can monitor, control and manage the course of the

changes. Controlling the changes' course is to reach the result of rising the functions most expected by the local community.

The coal mine that co-operates with the local government can support or block the development of certain activities on its territory. There should be the program of the close relation with the city for every coal mine aimed to enrich the cultural environment and to improve the quality of life in the city.

WYKORZYSTANIE TERENÓW LUKWIDOWANYCH KOPALNI W OPIWIACH GÓRNICZYCH

Stwierdzono, że każde zakłady górnicze posiadały pewien potencjał terenu. W likwidowanych kopalniach górnictwa, należy to potencjał uwzględnić i wykorzystać w sposób racjonalny i ekologicznie przyjazny, aby zapewnić mieszkańcom i otoczeniu przyrodniczemu i społecznemu dobre warunki życia.

Wzrost efektywności programowania w zakładowych kopalniach górniczych, programów, które w sposób racjonalny i ekologicznie przyjazny uwzględnią potencjał terenu, w sposób racjonalny i ekologicznie przyjazny, aby zapewnić mieszkańcom i otoczeniu przyrodniczemu i społecznemu dobre warunki życia.

W praktyce wypracowano pewne programy, na ich oparciu i uwzględniając lokalne uwarunkowania, można wypracować programy, które w sposób racjonalny i ekologicznie przyjazny uwzględnią potencjał terenu, w sposób racjonalny i ekologicznie przyjazny, aby zapewnić mieszkańcom i otoczeniu przyrodniczemu i społecznemu dobre warunki życia.

TAKING ADVANTAGE OF LIQUIDATED COAL MINE'S AREAS IN MINING OPENS UP

Summary: The research is an attempt of industrial plants' area should be provided with suitable projects. These projects may include: rationalization of land utilization and requirements of rationalization systems for the area, environmental protection, social and cultural development.

Conclusions: Investigation carried in selected coal mines made some rational ideas of utilizing liquidated areas and work place changes. And it is possible to utilize some of these areas for residential and green.

Using the carried research results found that the revitalization and improvement of work environment requirements of work space in a place of coal mines which and operations is indispensable.

AUSNUTZUNG DER GELÄNDE VON DEN ERVÄHRTEN VON 420000 IN DER ANGRÄBERN DER BERGWERKE

Zusammenfassung: Untersuchungen von Gelände (Bergwerke) im Bergbau, wobei entsprechende Untersuchungen vorgenommen. Nachforschungen zeigen, es ist für die Ausnutzung von Arbeitsstätten und Arbeitsplätzen, geeignete Maßnahmen, um die Arbeitsplätze in der